

NORMAN CALDER'IN *STUDIES IN EARLY MUSLIM JURISPRUDENCE* ADLI ESERİ ÇERÇEVESİNDE ŞARKİYAT LİTERATÜRÜNDE MUVATTA'IN TARİHLENDİRİLMESİ

Dr. Rahile YILMAZ*

Özet: Hadis ve fıkıh kaynağı olarak *Muvatta'*, erken döneme ait önemli eserler arasında yer almaktadır. Müslümanlar kadar Batılı araştırmacıların da ilgi odağında yer alan İmam Mâlik'in *Muvatta'*, şarkiyat literatüründe daha ziyade telif edildiği dönem itibarıyla tartışma konusu edilmiştir. *Muvatta'*ın tarihlendirilmesi bağlamında kendisine en fazla atıfta bulunulan çalışma, Norman Calder'ın *Studies in Early Muslim Jurisprudence* adlı eseridir. O, bu kitapta *Muvatta'* ile Müdevvene'nin şekli özellikleri hakkındaki farazi yorumları neticesinde *Muvatta'*, hicri III. yüzyıla tarihlendirmektedir. Bu makalede sözü edilen kitap çerçevesinde Calder'ın yöntemi ve ulaştığı neticeler tasvirî bir şekilde verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Norman Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Mâlik, *Muvatta'*, *Muvatta'*ın Tarihlendirilmesi, Müdevvene, Tarihî Tenkid Metod.

Dating of *Muwatta'* in the Orientalist Literature in the Context of Norman Calder's *Studies in Early Muslim Jurisprudence*

Abstract: As a source of hadith and fiqh, al-*Muwatta'* takes its place among the important treatises in the early period of Islam. Imam Mâlik's al-*Muwatta'*, which is the focus of interest for the Western scholarship as much as for Muslims, has been examined in the Orientalist writings significantly in relation to the date of its original composition than to its content. With respect to the dating of al-*Muwatta'*, the most important reference work is Norman Calder's *Studies in Early Muslim Jurisprudence*. In this book, he dates al-*Muwatta'* to the third century A.H., because of his speculative findings about the similar structural characteristics between al-*Muwatta'* and al-*Mudawwana*. In this article, focusing on the above-mentioned book, I will try to give Calder's method in a descriptive manner, while analyzing his conclusions on the subject.

Keywords: Norman Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Mâlik, *Muwatta'*, Dating of *Muwatta'*, *Mudawwana*, Historical Critical Method

I. NORMAN CALDER VE SELEFLERİNDEN TEVÂRÜS ETTİĞİ YÖNTEM

İskoç asıllı bir Katolik olup Sünnî ve Şî'î hukuk metinlerine dair çalışmalarıyla bilinen Norman Calder'ın (1950-1998) Londra'da School of Oriental and African Studies'deki doktora araştırmaları¹ sırasında kendisinden en fazla istifade ettiği hocası, John Wansbrough'dur (1928-2002). Eserlerinde Ignaz Goldziher (1850-1921), Joseph Schacht (1902-1969) ve Theodor Nöldeke (1836-1930) gibi oryantalistlerin

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

1 John Wansbrough danışmanlığında "The Structure of Authority in Imami Shi'i Jurisprudence/İmâmî Şî'î Hukukunda Otoritenin Yapısı" adlı doktora tezini hazırlamıştır.

etkileri görülen ve edebî, tarihî, dinî metinler analiz edilirken bunlar arasında hiç-bir ayırım gözetmeden hepsini edebî bir kurguyla ele alıp inceleyen, hatta bu metodun önemine vurguda bulunan Wansbrough'un yöntemi, talebesi Calder'ın metin analiziyle ilgili çalışmalarını büyük oranda etkilemiştir.²

Kendisinin Goldziher, Schacht ve Wansbrough çizgisinde yer aldığı altını çizerek belirten Calder, çalışmasının girişinde onların teorileriyle İslam araştırmalarına verdikleri yöne dikkat çekmektedir.³ Ayrıca eserinin girişinde sözünü etme ihtiyacı duyduğu ve metodolojisinden büyük oranda istifade ederek araştırmasında uyguladığı isim Musevilik uzmanı Yahudi Jacob Neusner'dir. O, Neusner'in Talmud ve Mişna çalışmalarındaki analiz metotlarını İslam'ın erken dönem kaynaklarına uygulamıştır.⁴ Calder, hocası Wansbrough ile Schacht ve Goldziher'in metodunu benimseyerek⁵ kaleme aldığı Hanefilik, Şâfi'îlik ve Mâlikîlik gibi üç büyük hukuk ekolüne ait İslam hukukunun en erken metinleri sayılabilecek eserleri tahlile tabi tuttuğu *Studies in Early Muslim Jurisprudence* adlı çalışmasında 'metin ile metnin ortaya çıktığı sosyo-kültürel ortam' ve 'metin ile yazar/râv' arasındaki ilişkileri irdelemeyi esas alan edebî analizin,⁶ 'gelişen sosyal bir realitenin resmi'ni çizdiğini belirtir. O, İslam ulemâsının eserlerin âdiyeti hususundaki metodolojilerini reddetmekte; kendisinin bu araştırmada dinî değil; tarihî tenkid metodunu uyguladığını diğer bir ifadeyle seküler bir yöntem izlediğini ifade ederek⁷ Müslümanların takip ettiği yöntemi ilmî bulmadığını ihsâs etmektedir. Revizyonist yaklaşıma sahip hocası Wansbrough'un *Kur'ân* tarihi ve tefsiri ile ilgili teorisini⁸ İslam hukukuna teşmîl eden Calder'ın bu kanaati, onu hukuk metinlerini de edebî birer metin gibi incelemeye sevk etmiştir. Sünnî hukuk metinlerinden⁹ Sahnûn'un (ö. 240/854) *el-Müdevvene'si*,¹⁰ İmâm Mâlik'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'*, Şeybânî'nin (ö. 189/805) *Kitâbu'l-Asl* ve *Kitâbu'l-Hucce 'alâ ehli'l-Medîne'si*, İmâm Şâfi'î'nin (ö. 204/820)

2 Zikredilen bu oryantalistler arasında Calder'ın düşüncelerinden en fazla etkilendiği isim Wansbrough'dur. Bu tespiti destekleyen çalışmalar için bk. Burton, John, "Rewriting the Timetable of Early Islam", *Journal of the American Oriental Society*, 115/III (Jul.-Sep., 1995), s. 453-462, s. 453, 455; Brockopp, Jonathan E., "Competing Theories of Authority in Early Mâlikî Texts", *Studies in Islamic Legal Theory* kitabı içinde, Brill: Leiden, s. 7.

3 Bk. Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence*, Clarendon Press, Oxford, 1993, s. vii, ix.

4 Bk. Calder, *Studies*, s. ix, x.

5 Krş. Melchert, Christopher, "On Schacht's Origins of Muhammadan Jurisprudence by M. Mustafa al-A'zamî; *Studies in Early Muslim Jurisprudence* by Norman Calder", *Journal of Law and Religion*, XV, I/2 (2000-2001), s. 363-367, s. 365.

6 Calder'ın hermenötiğe olan ilgisi onun eserlerinde edebî analizlerde bulunmasına sebep olmuştur. Örneğin, kendisi kavramsal çalışmalarda İslam hukuku alanında da kullanılan bazı tabir ve kavramların özellikle müfessirler tarafından nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığıyla da ilgilenmiştir. Bk. Calder, "The Sa'y and the Jabin: Some Notes on Quran 37:102-3", *Journal of Semitic Studies*, 31 (1986), s. 17-26. Ayrıca bk. Calder, *Studies*, s. ix.

7 Calder, *Studies*, s. ix. Tarihi tenkid metod [Historical Critical Method (HCM)] ve bunun Batılı akademisyenlerce tarih hakkındaki araştırmalarda uygulandığı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Brown, Jonathan A. C., *Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World*, One World Publications, Oxford, 2009, s. 200-203, 205 vd.

8 Wansbrough'a göre, elimizdeki *Kur'ân*'ın son şeklini aldığı tarih, en erken hicri II. asrın sonudur.

9 İlgili isimler, yazar tarafından kitabında burada verilen sırayla ele alınmıştır.

10 Sahnûn'un *el-Müdevvene'si*ne dair önemli bir çalışma için bk. Brockopp, Jonathan E., "Contradictory Evidence and The Exemplary Scholar: The Lives of Sahnun b. Sa'id (d. 854)", *Int. J. Middle East Stud.* 43 (2011), s. 115-132. Brockopp, başka bir çalışmasında Miklos Muranyi'nin hicri 235 Kayrahan'a tarihlendirdiği *Müdevvene'si*nin bir yazmasını kendisine gösterdiğinden söz etmektedir. Bk. Brockopp, "Competing Theories of Authority in Early Mâlikî Texts", *Studies in Islamic Legal Theory* kitabı içinde, Brill: Leiden, s. 5, s. 21, dn. 8.

Kitâbu'l-Ümm'ü,¹¹ Müzenî'nin (ö. 264/878) *el-Muhtasar*'ı¹² ve Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbu'l-Harâc*'ı Calder tarafından metinsel-tarihsel tahlil metoduyla kitabının ilk altı bölümünde; İslam hukukunun kaynakları ile erken dönem gelişimi de bu metinler üzerinden son dört bölümde (7-10) incelenmeye çalışılmıştır.

Kitabının önsözünde Goldziher, Schacht ve Wansbrough'un *Kur'ân* ve hadisin Hz. Peygamber döneminde değil, kendisinden çok sonra 200 yıllık bir dönem içerisinde olduğu yönündeki iddialarına değinen Calder; Schacht'ın, selefi olan Goldziher'in tarihi ve metodolojik varsayımlarına bağlı kalarak hadis ile fıkıh arasındaki irtibatı koparmasına dikkat çekmektedir. Zira Schacht'a göre fıkıh; başlangıçta temel hadis eserlerine ve fıkıhın asıl kaynakları da bölgesel hukuk okullarının "yaşayan sünneti"ne dayanıyordu.¹³ Calder, Schacht ile başlayan şüpheciligi sürdürmüş, hatta daha da ileri götürerek, 'eğer isnâdlar güvenilir değilse o takdirde müellifinden gelen bir isnâdla sonraki döneme ulaşan eserlerin rivâyetleri de güvenilir olmaz' düşüncesiyle, uzun bir redaksiyon sürecinden geçtiğini iddia ettiği eserlerin müelliflerine âdiyetini reddetmiş ve çalışması süresince yaptığı incelemeyle İslam hukukunun, III. yüzyılda Müslüman Arap toplumun geliştirdiği bir ürün olduğu sonucuna varmıştır.¹⁴

Eserinde inceleme konusu yaptığı erken dönem fıkıh kaynaklarının, ciddi bir editör ve redaksiyon sürecinden geçmeleri sebebiyle, şimdiye kadar kabul edilen-den daha sonra -bazılarının bir asır sonra- telif edildiği tezini savunan Calder'a göre ilk dönem İslam hukuku metinleri, hicrî III. yüzyıl eserleri olup, Ortadoğu

11 Calder, *Kitâbü'l-Ümm*'ün büyük bir bölümünün III./IX. asırdan önce ortaya çıkmadığını ileri sürerek onu III./IX. yüzyılın "sonlarına doğru" tarihlendirmektedir. Bk. Calder, *Studies*, s. 82-83. Ayrıca Şâfiî'nin *Risâle*'sini de X. ya da en erken IX. yüzyılın sonlarına tarihlendirmektedir. Calder, *Studies*, s. 224-228. Hatta *Risâle* için geçici olarak hicri 300 yılını teklif etmektedir. Bk. Calder, *Studies*, özellikle s. 242. Calder'a göre Şâfiî'nin vefatından sonra eserlerine IX. yüzyılın sonlarında yani hicri III. yüzyılın son çeyreğinde geniş çaplı eklemeler yapılmıştır. Onun bu kanaati, Christopher Melchert'in çalışmalarında ana hatlarıyla onaylanmıştır. Bk. Melchert, "Qur'anic Abrogation Across the Ninth Century: Shâfi'i, Abû 'Ubayd, Muhâsibî, and Ibn Qutaybah", *Studies in Islamic Legal Theory* içinde (ed. Bernard G. Weiss, Leiden 2002), s. 75-98. Motzki, *Ümm*'ün redakte edildiğini kabul etmekte; ancak Calder'ın, onun ihtiva ettiği farklı malzemeleri tarihlendirmesini *Muvatta'* tarihlendirmesine karşı ileri sürdüğü benzer gerekçelerle reddetmektedir. Bk. Motzki, Harald, "The Prophet and the Cat", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXII, 1998, s. 18-83, s. 65, dn. 136. Motzki'nin geniş bir muhtevaya sahip olan bu makalesi, Bekir Kuzudişli tarafından Harald Motzki'nin makalelerinin tercüme edilerek bir araya getirildiği *Isnâd ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları* (İstanbul, 2012, ss. 177-259) adlı çalışmasının üçüncü makalesi olarak Türkçeye kazandırılmıştır. Calder'ın Şâfiî'nin eserlerini yeniden tarihlendirmesi, şu çalışmalarda çeşitli yönleriyle tenkid edilmektedir: Ahmed El Shamsy, "Al-Shâfi'i's Written Corpus: A Source-Critical Study", *Journal of the American Oriental Society* 132.2 (2012), s. 199-220, özellikle s. 199-203; a.mlf, "From Tradition to Law: The Origins and Early Development of the Shâfi'i School of Law in Ninth-Century Egypt", Harvard University, 2009, özellikle s. 265-278 "Norman Calder's thesis revisited" başlığı; Motzki, *The Origins of Islamic Jurisprudence -Meccan Fiqh before the Classical Schools*, çev. Marion H. Kantz, Brill, Leiden, 2002, xvi (Motzki ilgili yerde Calder'ın Abdürrezzâk'ın *Musannef*'ini reddetmesini "ideolojik bir değerlendirme" diye tanımlamaktadır); Burton, "Rewriting the Timetable of Early Islam", s. 453-462, özellikle s. 460-461. Burton, *Studies in Early Muslim Jurisprudence* hakkında yazdığı değerlendirme yazısında Calder'ın *Ümm* ile ilgili görüşlerini tenkid etmektedir.

12 Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı ile İmâm Şâfiî'nin *Kitâbu'l-Ümm*'ünün benzerlikleri ve birbirleriyle olan ilişkisi için bk. Brockopp, Jonathan E., *Slavery in Islamic Law*, (Yale University, 1995), Ekler, B. John Burton da Calder'ın kitabına yönelik yazdığı değerlendirme yazısında onun Müzenî'nin *el-Muhtasar*'ı hakkındaki tarihlendirmesini değerlendirmektedir. Bk. Burton, "Rewriting the Timetable of Early Islam", özellikle s. 460-461.

13 Calder, *Studies*, s. VII.

14 Calder, *Studies*, s. 244.

ve Kuzey Afrika şehirlerine ait pratiklerin ürünleridir. Bunların Arabistan ile ilişkilendirilmesi mümkün değildir. *Kur'ân*, hadis ve Arap adetleri İslam hukukunun oluşum sürecinin sonunda hukukun kaynakları arasına eklenmiştir.

II. MUVATTA'IN TARİHLENDİRİLMESİ BAĞLAMINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Oryantalist literatürde *Muvatta*'ın durduğu nokta; 'İslam hukukunun teşekkül dönemi açısından genel kabul gören ve kronolojiyi yansıtan bir eser' veya 'erken dönem hadis rivâyetinin şifâhi mi yazılı mı olduğu tartışmasında bir kaynak' şeklinde özetlenebilir. Bu bağlamda Müslüman alimlerin telif ettiği kaynaklarda *Muvatta*'ın yazıldığı tarih, daha ziyade ne zaman telif edilmeye başlandığı ve bittiği üzerinden çeşitli tahminler yapılmak suretiyle ele alınırken, oryantalist literatürde hakim olan anlayış; selefleri Goldziher, Schacht ve Wansbrough'un teorilerini daha da genelleştiren Norman Calder'ın iddialarına dayanmaktadır.

Muvatta' ile ilgili görüşlerini açıkladığı ve metodunu ortaya koyduğu çalışması *Studies in Early Muslim Jurisprudence*'da Calder; Mâlik, Ebû Hanîfe ve Şâfi'i'nin birçok görüşünün talebeleri tarafından işlendiğini ve bu amaliyenin de III. yüzyılın son çeyreği/IX. yüzyılın sonlarında devam ettiğini ileri sürmüştür. Temel kaynaklarda verilen bilgilerin aksine o, *Muvatta*'ın, İspanya'nın Kurtuba şehrinde bir asır sonra, hicrî III. yüzyılın ikinci yarısında yaklaşık 270/883 yılına kadar yazılı olmadığını iddia etmektedir. Ona göre *Muvatta*', 250/864 ve 270/883 yılları arasında yirmi yıllık bir süre zarfında oluşturulmuş, son olarak Yahyâ b. Yahyâ'nın (ö. 234/849) öğrencisi kabul edilen İbn Vaddâh (ö. 287/900) tarafından kitap haline getirilmiştir. *Muvatta*'ın Mâlik'e atfedildiğini; fakat aslında onun eseri olmadığını ileri sürdüğü gibi, ona göre ne Mâlik ne de Yahyâ, şu anki şekliyle *Muvatta*'dan sorumludur ve İmâm Mâlik'in bu eserdeki rolü de hayalidir. *Muvatta*'daki "haddesenî Yahyâ" ibârelerinin Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi'nin kendisine ait olmayıp, herhangi bir öğrencisi tarafından eklendiği kanaatini benimseyen Calder'a göre¹⁵ *Muvatta*'da takip edilen yöntem, yazılmasında belirleyici olan özellikler ve içeriğindeki pek çok detay onun, İmâm Mâlik tarafından telif edilmediğini ve zaman itibarıyla de *Müdevvene*'den sonra yazıldığını ortaya koymaktadır.¹⁶

Calder, Goldziher ve Schacht'ın hadise dair tezlerini genel olarak kabul etmek suretiyle, hadisin geriye doğru gelişme gösterdiği (the gradual 'evolution' of hadith)¹⁷ fikrini savunmakta, böylece önce maktû', daha sonra mevkûf ardından da merfû' hadisin ortaya çıktığını iddia etmektedir. Bu kanaati de başta hadis tarihi olmak üzere erken döneme ait tasnifâta dair bakış açısını büyük ölçüde etki-

15 Calder, *Studies*, s. 35-38, 146.

16 Calder, *Studies*, s. 21, 24.

17 Calder, *Studies*, s. 19.

lemiştir. Bu nedenle *Muvatta*'daki hadislerin önce merfû, daha sonra mevkûf, son olarak maktû' ve Mâlik'in kendi görüşleri şeklinde sıralanmasından *Muvatta*'ın, *Müdevvene*'den daha sonra ortaya çıktığı neticesine varmıştır.

Muvatta'daki rivâyet malzemesinin önce merfû hadisler, daha sonra sahâbe sözleri, tâbi'ın görüşleri, selef âlimlerinin kanaatleri ve son olarak İmâm Mâlik'in fikirleri şeklinde sıralanması, hem Calder¹⁸ hem de hocası John Wansbrough¹⁹ tarafından "otorite hiyerarşisi" şeklinde yorumlanmıştır. Ona göre *Muvatta*', içerdiği rivâyet malzemesinin sıralanışı, sayısı²⁰ itibariyle Peygamber otoritesini ön plana çıkarmayı amaçlamışken, *Müdevvene*'deki diyaloglar ise İmâm Mâlik'in otoritesini pekiştirmeye yöneliktir. Bu durum, İmâm Mâlik'in *Muvatta*'daki konumunu, *Müdevvene*'dekinden oldukça farklı kılmıştır. Çünkü o, *Muvatta*'da esas/asıl kaynak olmayıp, önceki otoritelerden rivâyette bulunan bir aracı iken; *Müdevvene*'de ise Hicâz fakihleri arasında görüşleri otorite kabul edilen önemli bir hukukçu konumundadır.²¹

Calder'ın, *Muvatta*'ın en az bir asır sonra kaleme alındığı yönündeki iddiasını desteklemek için ileri sürdüğü pek çok kanıt, kendi zihninde *Muvatta*' ile *Müdevvene*'ye dair kurguladığı karşılaştırmalı bir şemaya dayanmaktadır. Onun argümanı, büyük ölçüde -Calder'ın kendi tercümesi esas alınırsa- iki sayfadan daha az uzunlukta 'abdest suyu' hakkındaki bir metnin form analizine dayanmaktadır. Calder'a göre *Muvatta*', *Müdevvene*'nin yazıldığı dönemden sonraki bir aşamanın ürünü olmasına rağmen, içerdiği malzeme itibariyle *Müdevvene* ile kıyaslandığında daha az sistematik bir özelliğe sahiptir.²² Calder şu iki varsayımı hareket noktası kabul ettiğinden *Muvatta*'yı *Müdevvene*'den sonraya tarihlendirmiştir: *Muvatta*'daki merfû hadislerin sayısı *Müdevvene*'den daha fazladır²³ ve Mâlik'in yaşadığı dönemde merfû hadisler çok fazla tedâvülde değildi. Bu iki varsayım Calder'ın tarihlendirmesinde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda kendisi şu açıklamayı yapmaktadır:

18 Calder, *Studies*, s. 21-24, 35. Calder bu sıralanışa *Muvatta*'da yer alan bazı bâblardan hareketle çeşitli örnekler vermektedir.

19 Wansbrough, John, *The Sectarian Milieu: Content and Composition of Islamic Salvation History*, London Oriental Series, 34; Oxford, 1978, s. 75. Hatta Wansbrough, bu görüşünü "otoritenin dini lider öncelikli sıralanış teorisi" şeklinde ifade etmektedir.

20 Calder *Muvatta*'daki merfû hadislerin sayısını 822, mevkûfları 613, maktûları ise 285 şeklinde belirtip, bu sayının da "otorite hiyerarşisi"ni yansıttığı kanaatindedir. Aslında Calder'ın sayısal düzeyde yaptığı bu mukayese, seleflerinin de İmâm Mâlik, Ebû Yûsuf ve Şeybânî'nin eserlerindeki merfû ve mevkûf rivâyetleri karşılaştırarak ilk dönemlerde merfûdan ziyade mevkûflara itimat edildiğini ileri sürmelerinde görülmektedir.

21 Calder, İmâm Mâlik'in *Müdevvene*'deki konumu için "primus inter pares" yani "eşitler arasında birinci" kavramını kullanmak suretiyle onun muâsırı hukukçular arasındaki önemli yerine işaret etmektedir. Söz konusu Latince kavram, bahsi geçen kişinin teknik anlamda diğerlerine eşit olduğunu; ama diğerleri tarafından özel bir öneme veya otoriteye layık görüldüğünü belirtmektedir. Bk. Calder, *Studies*, s. 12, 16, 23-24, 35.

22 Calder, *Studies*, s. 21. Hallaqa göre Calder, bu değerlendirmesiyle *Muvatta*'ın daha az sistematik olduğunu ima ederek, onun önemini azaltmaya çalışmaktadır. Bk. Hallaqa, Wael B., "On Dating Mâlik's Muwatta", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, 1/1, 2001-2002, s. 47-65, s. 50.

23 Bunu her iki eserin hadis sayısını kıyaslayarak değil, bölümlerde yer alan merfû, mevkûf ve maktû hadislerle Mâlik'in görüşlerini oranlayarak belirtmektedir. Krş. Calder, *Studies*, s. 19.

Muvatta'ın Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi rivâyeti, Peygamber'in otoritesini ön plana çıkarmak üzere oluşturulmuştur. *Müdevvene*'de ise durum böyle değildir. Üstelik Mâlik'in *Muvatta*'daki konumu *Müdevvene*'dekinden oldukça farklıdır. Çünkü *Müdevvene*'deki diyaloglarda Mâlik, en üst otoritedir ve yazılanlar da sanki onun düşüncelerini izhar etmeye yönelik iken *Muvatta*'da ise kendisi esas olmayıp üst otoritelerin görüşlerini bildiren bir râvî ve aracı mesâbesindedir.²⁴

Calder *Muvatta*'da yer alan merfû' hadislerin çokluğunu, onun kronolojik olarak *Müdevvene*'den sonra tarihlendirilmesiyle ilişkilendirmektedir. Ona göre İmâm Mâlik döneminde kabul gören ve ön plana çıkan Peygamber otoritesinin, haddizatında bir önemi olmadığından, *Müdevvene* Peygamber otoritesinin az olduğu bir dönemde yazıldı ve daha sonra *Muvatta*' telif edildiğinde bu otoritenin önemi arttı.²⁵ Calder'in nazarında ard arda dizilmiş kurallar, düzenli aralıklarla metnin kesintiye uğradığını düşündüren bölümler, sonradan eklendiği izlenimi veren bazı ilave bilgiler, önemli miktarda içerdiği teferruatlı bilgiler, *Müdevvene*'nin müellifi tarafından yazılıp sonlanan bir eser olmadığını,²⁶ zamanla ortaya çıkan problemlere cevap vermek isteyen âlimlerin çeşitli meselelere dair görüşlerini ve tepkilerini içeren bir mezhep kitabı olduğunu ortaya koymaktadır.²⁷ Bundan dolayı o, *Muvatta*'ın, *Müdevvene*'de var olan süreci tamamlayıcı özellikle kaleme alındığı sonucuna ulaşmaktadır.

Calder'a göre içerdiği bütün metinsel problemlere rağmen *Müdevvene*, derlendiği dönemde mevcut olan hukukî yapıya dair şu kanaati tasvir etmektedir: Mâlik ve muasırları öncelikli bir konuma sahipler, otoriteleri zaman zaman değişebilmektedir ve kitaptaki diyaloglar daha ziyade Mâlik'in görüşlerini ön plana çıkarmaya yöneliktir. Sahnûn'a göre Mâlik, nihaî otoritedir ve onun üstünde başka bir otorite yoktur. Ancak kendisi kimi yerde Mâlik'in muasırı hukukçuların görüşlerini kimi yerde de kendi kanaatini tercih etmiştir.²⁸ *Müdevvene*'de *Muvatta*'ya yapılan atıflar büyük oranda iken, *Muvatta*'da *Müdevvene*'ye atıfların olmaması ve İmâm Mâlik'in *Muvatta*'da kendisinden önceki otoritelerin görüşlerini aktaran bir vasıta/ aracı konumunda, *Müdevvene*'de ise görüşlerine sürekli atıfta bulunulan nihaî bir otorite olması Calder tarafından ifade edilen; ancak teorisinde dikkate alınmayan tespitlerdir. Ona göre geç dönemde önemi artarak hukukî bir kaynak kabul edi-

24 Calder, *Studies*, s. 22-24. Hallaq, Calder'in bu paragrafı iki eserin sahip olduğu özellikleri yansıttığını; ancak bu bilgileri farklı yorumlayarak yanlış bir sonuca ulaşmasına da şaşırdığını ifade etmektedir. Bk. Hallaq, "On Dating Mâlik's Muwatta", s. 53.

25 Calder, *Studies*, s. 19, 24. Calder, fıkhi meselelerde merfû' hadisin öneminin de bu dönemden önceye gidemeyeceği fikrindedir.

26 Calder, *Müdevvene*'nin müellifi tarafından tamamlanmadığını, Kâdî İyâz'ın *Tertibu'l-medârik* adlı çalışmasına atıfta bulunarak vermektedir. Bk. Calder, *Studies*, s. 13-14.

27 Calder, *Studies*, s. 11. Ona göre, *Müdevvene* uzun bir zaman alan redaksiyon sürecinin bir ürünüdür. Hatta Calder'a göre *Müdevvene*'deki merfû' rivâyetler, esere geç dönemde yani ilk oluşumundan çok sonra dâhil edilmiştir. Bk. Calder, *Studies*, s. 13, 14.

28 Calder, *Studies*, s. 12, 14, 27.

len merfû' hadis vurgusu, İmâm Mâlik'in *Müdevvene*'deki fakih pozisyonunu daha sonra *Muvatta*'da değiştirerek râvî konumuna dönüştürmüştür.²⁹ Bundan dolayı *Muvatta*', *Müdevvene*'den sonra telif edilmiştir.

Calder'ın erken dönem Hanefî metinleriyle ilgili yazdığı bölüm, yeteri kadar detaylı olmasa da onun Şeybânî'ye nisbet edilen eserlerin bugünkü şekillerinin III/IX. yüzyıla kadar gidemeyeceği şeklindeki bir iddiayı büyük ölçüde onaylayacağı tahmin edilir. Zira o, *Muvatta*'ın Şeybânî rivâyetinin II./VIII. asrın ikinci yarısının bir çalışması olmadığını, Şeybânî'ye atfedildiğini; ancak III./IX. asrın ilk yarısında oluşturulduğunu iddia etmektedir. Hanefiler tarafından yapılan nihaî redaksiyonu ise 250/864 yılına tarihlendirmektedir. Eserdeki Mâlikî malzemeler ve bunlara karşı polemik uslûbuyla Hanefiler'in cevapları için Calder, "*Müdevvene ile Muvatta*'ın son versiyonundan daha önceki" bir tarih önermektedir.³⁰

Yukarıda genel hatlarıyla tasvir edilen iddiasını Calder, temel olarak *Muvatta*'da kullanılan rivâyet malzemesinin düzenleme biçimi ve ilkelerinin incelenmesiyle, ayrıca *Muvatta*'ın muhteva analiziyle ve buradaki maddeleri, Sahnûn'un (ö. 240/854) *Müdevvene*'si diye bilinen erken dönem diğer Mâlikî fıkıh derlemesindekilerle karşılaştırmak suretiyle delillendirmektedir. Calder'a göre *Muvatta*'ın her bir bâbı, metinlerin mantıkî bir düzenlemesinin sonucudur. Öncelikle merfû' hadisler, daha sonra büyük sahâbîlerinki daha sonra da genç sahâbîlerin hadisleri gelir. Sahâbenin hadislerinden sonra maktû' hadisler, daha sonra erken dönem fakihlerinin görüşleri ve nihaî olarak Mâlik'in şahsî ilâveleri zikredilmektedir. Bu düzenleme Calder nazarında Mâlik'in otoritesinin, Peygamber ve sahâbîlerden daha aşağıda olduğunu ispatlamaktadır. Bu tespitten ötürü söz konusu derleme; en başta Peygamber'in otoritesini ön plâna çıkarmayı amaçlamaktadır. *Müdevvene* ise tam anlamıyla bunun zıddıdır, oranlar tersine dönmektedir. Mâlik'in sözleri mevkûf hadisleri geçmekte ve mevkûflar da merfû' hadislerden sayıca üstün duruma gelmektedir. *Müdevvene*'de Mâlik, en üstün otoritedir. Bunun aksine *Muvatta*'ın tamamında o, sadece daha önceki otoritelerin bir râvîsidir. Calder'a göre, Mâlik'in sözlerinin diğer hadislerden sonra gelmesi *Muvatta*'da şahsî bir yorumun olduğu izlenimini vermektedir.³¹

Calder'a göre, *Muvatta*'ın karakteristik özelliklerinin hepsi (Peygamber'in önce gelmesi, Mâlik'in, daha önceki bir otoritenin râvîsi şeklindeki rolü, hermenötik yaklaşım), klasik dönem ve sonrasındaki literatürde geliştiği gibi İslam hukukunun yapısında temel unsurlardır. Calder, şayet *Muvatta*' Mâlik tarafından telif edildiyse o zaman *Müdevvene*'nin oluşturulduğu dönemde onun fikhî düşüncesine ait teorik prensiplerinin bozulmuş olması ve sadece bir yüzyıl sonra klasik İslam hukuku

29 Calder, *Studies*, s. 12, 23, 27, 35. Calder, İmâm Mâlik'in *Muvatta*'daki konumu hakkında "aktarıcı", "esas hukuk yorumcusu" terimlerini kullanmaktadır.

30 Calder, *Studies*, s. 57, 66.

31 Calder, *Studies*, s. 21-22, 23, 27, 35.

yazılarında ortaya çıkması gerektiğini iddia etmektedir Bu mümkün olmadığından Calder, *Muvatta*'ın, “İslamî hukuk teorisinin gelişiminde Müdevvene'den daha sonraki aşamaya” ait olması gerektiği sonucuna ulaşmaktadır.³²

Calder'ın kendisi, *Müdevvene*'yle kıyaslandığında *Muvatta*'ın, “fıkḥın yeterli sunumu olmadığını”, “Mâlikî hukukunu yansıtmada yeterli ve uygun bir eser olmadığını” söylemektedir. Ancak bu kanaatine rağmen yine de *Müdevvene*'yle *Muvatta*'ı sanki eşitmiş gibi karşılaştırmaktan da geri durmamıştır. Calder, *Muvatta*'da görüldüğü düzen ve derleme kusurlarının, *Muvatta*'ın kısa sürede derlenmesi ve hızlı bir şekilde kitap haline getirilmesinin sonucu olduğu görüşündedir.³³

Calder, isnâdların sadece kendisinin form ve muhteva analizi sonucu ulaştığı tarihlendirmeye uyuşan kısımlarını kabul etmektedir. O, isnâdın ve rivâyetin sadece belirli bir kısmını güvenilir kabul eden prosedürünün tutarsızlığını, sistemleşmemiş (informal) şifâhî rivâyet sürecinde isnâd bilgilerine itimat edilemeyeceği deliliyle savunmaktadır. Calder'ın bazı bilgileri görmezden gelme ve sonuçlarını neredeyse tamamen form, muhteva ve diğer derlemelerle kıyaslamalara dayandırma metodu, metinlerin ve derlemelerin râvî zincirlerinin tamamen ya da kısmen uydurma olduğu önermesinden hareket etmektedir.

Calder'ın uyguladığı metod sonucunda vardığı netice *Muvatta*'ın İbn Vaddâh (ö. 287/900) tarafından telif edildiği ve rivâyet zincirindeki son isimlerin yani Yahyâ b. Yahyâ ile Mâlik b. Enes'in kendilerine atfedilen malzemelerle ilgilerinin olmadığıdır.³⁴ Tabi ki bu netice hadis tarihi açısından kritik olan şu tabloya neden olmaktadır: Sistemleşmemiş şifâhî rivâyet süreci, yaklaşık 250/864 yılına kadar devam etmiş ve yerleşmiş öğretim kurumları daha önce mevcut olmamıştır. *Müdevvene*'yi oluşturan yazılı malzemelerin kesinlikle hicrî 200'den önceye gidemeyeceği, mevcut *Müdevvene*'nin de son şeklini en erken Sahnûn'un vefatından on yıl sonra yani 250'de aldığı iddiasının ihsas ettiği tarih, aynı zamanda fikhî meselelerde merfû' hadis kullanma öneminin daha önceye gidemeyeceği bir döneme de işaret eder.³⁵

İncelediği eserlerin isnâd ve rivâyetlerine karşı Calder'ın önyargısı, onun bir çalışmanın rivâyet tarihini değerlendirmede kullanışlı olabilecek bilgileri önemsemeyip bir kenara atmasına neden olmaktadır. Bu durum Calder'ın, Yahyâ'nın, *Muvatta*' rivâyetindeki Kitâbü'l-İ'tikâf'ın son dört paragrafının isnâdında kitabın diğer kısımlarındaki gibi Mâlik'in râvîsi olmayıp, Mâlik ile kendisi arasında Ziyâd b. Abdirrahman'ın bulunması gerçeğini ele alışında aşikâr hale gelmektedir. Calder, isnâdlardaki bu düzensizliğin herhangi bir değere sahip olmadığını iddia ederek³⁶ onun sadece klasik yorumundan söz etmekte; fakat kendisi de daha makul bir açık-

32 Calder, *Studies*, s. 24, 27, 35.

33 Calder, *Studies*, s. 22, 34, 35.

34 Calder, *Studies*, s. 36, 38.

35 Calder, *Studies*, s. 17, 19.

36 Calder, *Studies*, s. 20-21.

lama yapamamaktadır. Oysa İbn 'Abdiberr'in verdiği bilgiye göre ve Müslüman müelliflerin kaleme aldığı eserlerde³⁷ bu durum için yapılan açıklama: Yahyâ b. Yahyâ'nın, Mâlik'in derslerine bir kez gelmemesi ve iştirak edemediği bu derste-ki hadisleri bizzat Mâlik'ten işitmediğinden dolayı rivâyetin bu kısmı için şeyhi Ziyâd'dan aldığı bilgiye itimad ederek ondan nakilde bulunduğu yönündedir.

Calder, Yahyâ rivâyetinden bir metinle *Müdevvene*'deki benzer meseleye dayanan bir pasajı mukayese etmek suretiyle söz konusu rivâyetin geç tarihli olduğuna dair ilâve ve kesin bir delil elde etmeye çalışmıştır. *Muvatta*'da, kedi ev hayvanı olduğu için onun içtiği bir kabın suyundan, abdest alınmasına izin veren merfû' bir hadis bulunmaktadır. Bu hadisi Mâlik'in, söz konusu izni, kedinin ağzında necâsetin görünmemesiyle sınırlandıran sözü takip etmektedir.³⁸ O Sahnûn'un *Müdevvene*'si ile İmâm Mâlik'in *Muvatta*'ını karşılaştırmak suretiyle bu hadisi, hicrî 250 ile 270 yılları arasına tarihlendirmektedir.³⁹ İncelenen hadis, *Muvatta*'da şu ifadelerle yer almaktadır:⁴⁰

و حَدَّثَنِي عَنْ مَالِكٍ عَنْ إِسْحَقَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ عَنْ حُمَيْدَةَ بِنْتِ عُبَيْدِ بْنِ رِفَاعَةَ عَنْ خَالَاتِهَا كَبْشَةَ بِنْتِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ وَكَانَتْ تَحْتَ ابْنِ أَبِي قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّهَا أَخْبَرَتْهَا أَنَّ أَبَا قَتَادَةَ دَخَلَ عَلَيْهَا فَسَكَبَتْ لَهُ وَضُوءًا فَجَاءَتْ هَرَّةٌ لَتَشْرَبَ مِنْهُ فَأَصْغَى لَهَا الْإِنَاءَ حَتَّى شَرِبَتْ قَالَتْ كَبْشَةُ فَرَأَنِي أَنْظَرُ إِلَيْهِ فَقَالَ أَعْجَبِينَ يَا ابْنَةَ أَخِي قَالَتْ فَقُلْتُ نَعَمْ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِنَّهَا لَيْسَتْ بِنَجَسٍ إِنَّمَا هِيَ مِنَ الطَّوَافِينَ عَلَيْكُمْ أَوْ الطَّوَافَاتِ⁴¹

قَالَ يَحْيَى قَالَ مَالِكٌ لَا بَأْسَ بِهِ إِلَّا أَنْ يُرَى عَلَى فَمِهَا نَجَاسَةٌ⁴²

37 Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muvatta'i'l-İmâm Mâlik*, I-IV, Matbatu'l-hayriyye, ts., yy., II, 279.

38 Mâlik, *Muvatta*', I, 2 (no. 13).

39 Calder, *Studies*, s. 37, 146.

40 Mâlik b. Enes, *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik*, thk. M. Mustafâ el-Azamî, I-VIII, *Abu Dabi*, 2004, II, 30-31. İlgili hadisin tahriri el-Azamî tarafından şöyle verilmiştir: Ebû Mus'ab, Vudu 54; Şeybânî, Salât, 90; Şâfi'i, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 203, 22633 (Abdurrahman ve İshâk tarikiyle); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 309 (Hammad b. Hâlid el-Hayyât); Nesâî, Tahâre, 68 (Kuteybe tarikiyle); Nesâî, Mi'yâh, 340 (Kuteybe tarikiyle); Ebû Dâvud, Tahâre, 75 (Abdullah b. Mesleme tarikiyle); Tirmizî, Tahâre, 92 (İshâk b. Musa el-Ensârî > Ma'n tarikiyle); İbn Mâce, Tahâre, 379 (Ebû Bekr b. Ebi Şeybe > Zeyd b. el-Habbâb tarikiyle); İbn Hibbân, *Müsned*, IV, 1299 (el-Fadl b. el-Habbâb > el-Ka'nebi tarikiyle); İbn Cârûd, el-Müntekâ, 60 (Muhammed b. Yahyâ > Abdullah b. Nâfi' > Mutarrif b. Abdillâh tarikiyle); İbn Ebi Şeybe, Musannef, s. 320 Tahârât bahsi (Zeyd b. el-Habbâb tarikleriyle); el-Kâbisî, s. 123. Bu tariklerin hepsi, İmâm Mâlik'ten gelmektedir. Bk. Mâlik b. Enes, *Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik*, II, 31.

41 ...لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ... Nûr Sûresi (24)/58: "...Bu vakitlerin dışında (izinsiz girme konusunda) ne size, ne onlara bir günah vardır. *Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. Allah, âyetlerini size işte böylece açıklar. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.*" "طَوَافُونَ عَلَيْكُمْ", bir aileye ya da eve ait olan köle veya çocuklar için kullanılan *Kur'ân*'dan alınma (24:58) bir ifade olup genelde "hademü'l-beyt" ile karşılanmaktadır. Yukarıdaki âyette de bu anlamda kullanılmıştır.

42 Hadisin tercümesi şöyle: "[Yahyâ] bana Mâlik'ten, o da İshâk b. Abdillâh b. Ebi Talhâdan, o da Hümeide bint. Ebû Übeyde b. Ferve'den, o da İbn Ebi Katâde el-Ensârî'yle evli olan teyzesi Kebşe bint. Ka'b b. Mâlik'ten rivâyet etti ki onun [Kebşe], kendisine [Hümeide] haber verdiğine göre, Ebû Katâde onun yanına [evine] girdi. O da Katâde için abdest suyu döktü. Bir kedi içmek için onun yanına geldi ve Ebû Katâde, [kedinin] içmesi için kabı ona doğru eğdi. Kebşe dedi ki; "Benim

Calder bu hadisi, hayvanlar tarafından kirletilen su hakkında *Müdevvene*'de yer alan bir metin ile kıyaslamakta ve söz konusu merfû' hadisin *Müdevvene*'de yer almadığını bundan dolayı hadisi içeren derlemenin *Müdevvene*'den daha geç kökenli olması gerektiği ve Mâlik'in de onun müellifi olamayacağı; kedi ile ilgili bu hadisin, *Müdevvene*'de köpek örneği ile anlatılan aynı probleme yönelik bir cevap teşkil ettiğini yani kedi hakkındaki hadisin "*Müdevvene'nin telif edilmesinden sonra*" ve bir anlamda ileri sürülen delillere karşı cevap mahiyetinde ortaya çıktığını ve "*Müdevvene'de yansıtılan durumla ilgili hukukî bir ilerleme*" arz ettiği⁴³ son olarak da Mâlik'in, Hz. Peygamber'den *Müdevvene*'nin "*müellifleri*" tarafından bilinmeyen bir hadis nakletmesinin "*anlaşılmaz*" olduğu neticesine ulaşmaktadır.

Esasen Calder, kedi ile ilgili rivâyet ve *Muvatta*'ın tarihlendirilmesine dair sonuçlarını iki önerme üzerine inşa etmiştir: Kedi ve köpek hâdiseleri aynıdır ve *Muvatta*'daki kediyle ilgili rivâyet, *Müdevvene*'deki aynı konudaki tartışmayla mukayese edildiğinde fikhî bir ilerlemedir.⁴⁴ Oysa ki *Müdevvene'deki tartışmaların, ya -binek hayvanları ve tavuklar gibi- Muvatta'da ele alınmayan, ya da köpek meselesi gibi teâruz eden merfû' hadisler nedeniyle daha fazla açıklamaya muhtaç olan problemler çerçevesinde döndüğü gerçeği*,⁴⁵ *Muvatta*' ile *Müdevvene* arasındaki ilişkinin Calder'ın iddia ettiği gibi olmadığını ortaya koymaktadır.

Muvatta' hadislerinin özellikle de kediyle ilgili merfû' hadisin, *Müdevvene*'de açık bir şekilde zikredilmemesi Calder'ın, söz konusu kitabın yazarlarının ya da redaktörlerinin onları bilmediği şeklindeki sonucunu haklı çıkarmaz. Onun teorisinin dayandığı *e silentio*⁴⁶ delilinin bir esası olmadığı gibi söz konusu iddia, Harald Motzki'nin Endülüslü Abdülmelik b. Habîb'in (ö. 238/852) *Kitabü'l-Vâdiha*'sında tespit ettiği rivayetlerin varlığı sebebiyle de zayıf duruma düşmektedir.⁴⁷ *E silentio* deliline yöneltilen tenkidler doğrultusunda Calder'ın şayet kediyle ilgili hadis, "*179 yılında veya daha öncesinde elde mevcut olsaydı Müdevvene'de bulunmalıydı*" yönündeki

kendisine baktığını fark etti" ve "Şaşırдың mı kardeşimin kızı!" dedi. O "Evet" diye cevapladı. O zaman şöyle dedi: "Allah Resûlü 'onların necis olmadığını, hatta onlar erkek ya da dişi sizin yanınıza [evinize] girip çıkarlar" diye buyurdu. Yahyâ, Mâlik'in şöyle söylediğini ifade etti: 'Kedinin ağzında necâset olmadıkça, kendisinde herhangi bir zarar yoktur". Söz konusu hadisin Calder tarafından verilen İngilizce tercümesi için bk. Calder, *Studies*, s. 25.

43 Calder, *Studies*, s. 25, 26, 29.

44 Bu önermelerden hiçbirini ikna edici değildir ve bundan dolayı Calder'ın sonucu, büyük oranda zayıf kalmaktadır. Motzki'nin bu önermeleri tenkid ederken kullandığı deliller için bk. Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 18-83.

45 Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 29.

46 Oryantalistlerin hadis tarihlendirme yöntemlerinde kullandıkları *e silentio* delili, hadisin ilk kez geçtiği kaynağı onun menşee dair belli bir tarih olarak kabul etmeyi ön görmektedir. Bu delil, Schacht'ın *The Origins* adlı eserinde şu şekilde yer almaktadır: "*Bir hadisin belirli bir dönemde mevcut olmadığını ispatlamanın en iyi yolu, eğer var olsaydı, kendisine başvurunun zorunluluk arz edeceği bir tartışmada hukukî bir delil olarak kullanılmadığını göstermektir.*" Bk. Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, s. 140. *E silentio* delili ve söz konusu delilin uygulandığı problemler için bk. Kızıl, Fatma, *Müşterek Râvî Teorisi ve Tenkidi*, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, s. 125-127; Zafar Ishaq Ansari, "The Authenticity of Traditions: A Critique of Joseph Schacht's Argument e Silentio", *Essays on Islam: Felicitation Volume in Honour of Muhammad Hamidullah*, I-II, ed. Hakim Mohammed Said, I, Hamdard Foundation Pakistan, Karaçi, 1992, s. 249-252; yine aynı müellifin İslam hukukunun Kûfede gelişimini incelediği doktora tezi *The Early Development of Fiqh in Kûfah with special reference to the Works of Abû Yûsuf and Shaybani*, McGill University Institute of Islamic Studies, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Montreal, 1966, s. 61-64.

47 Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 28-29.

varsayımı, ikna edici bir özellik taşımamaktadır. Bu durumda onun erken dönem Mâlikî fıkhiinde necâset sorununun gelişimi hakkındaki görüşleri ve sadece *Muvatta'* ile *Müdevvene'*yi karşılaştırmadan ibaret olan sonuçları geçersiz hale gelmektedir.

Netice olarak, Calder'ın delilleri kendi içinde bir çelişki arz etmektedir. Çünkü kendisi bir taraftan merfû' hadisin, şayet mevcutsa *Müdevvene'*de bulunmasını beklemekte, bir taraftan da Hz. Peygamber'in otoritesine başvurmayı *Müdevvene'*nin sıradışı özelliklerinden biri olarak saymaktadır.⁴⁸ O, her iki önermeyi de başta kedi hakkındaki olmak üzere iki merfû' hadisin de *Müdevvene* tamamlandıktan sonra ortaya çıkmış olduğu sonucuna ulaşmak için kullanmaktadır. Ancak tam da *Müdevvene'*de Hz. Peygamber otoritesinin gerçekten azlığı, yukarıda bahsi geçen hadisin bulunmamasını ve merfû' hadislerin çok az yer almasını açıklayabilir. *Müdevvene'*nin bu ilginç özelliğinin sebebi, *Muvatta'*ın içeriğine aşına olunduğunun kabul edilmesi ve Sahnûn'un, Mâlik'in kendisinin naklettiği ve bazen de öğrencileri tarafından farklı yorumlanan hadislerle her zaman uyuşmayan fikhî doktriniyle daha çok ilgilenmesi olabilir. Şayet bu, *Müdevvene'*nin özellikleri hakkında kabul edilebilir bir yorumsa, o zaman, suyun necis olması hakkındaki *Muvatta'*da bulunan hadisin *Müdevvene'*de yer almaması ya da sadece ima edilmesi, -Calder'ın iddia ettiği gibi- söz konusu hadislerin, bir isnâdla desteklenen tam rivâyetler şeklinde mevcut olmamasından daha çok, bu durumun aksini gösterir.⁴⁹

Calder, kediyle ilgili merfû' hadisin ilk başta sadece sahâbî Ebû Katâde'nin davranışını nakleden bir anekdot ve İmân Mâlik' ait metnin ilk kısmının da bundan bağımsız bir anekdot olduğu kanaatindedir. Ona göre daha sonraki bir zamanda, sahâbe fiili hakkında Peygamber otoritesini temin etmek üzere, Hz. Peygamber'in merfû rivâyeti, bu iki ayrı anekdotu bağlamak için eklenmiştir. Calder bunu, Schacht tarafından "*Sahâbîlerden [Hz.] Peygamber'e isnâdların geriye doğru gelişmesi*"⁵⁰ ifadesiyle tanımlanan bir sürecin benzeri olarak kabul etmektedir.⁵¹

Calder'a göre 'kedi ile ilgili hadis' için varsayılan durum, isnâdın değil de '*metnin büyümesi*' şeklindeki '*isnâdların geriye doğru büyümesi*'ne "paralel bir süreç"tir. Bu merfû' hadis oluşturulmasının daha karmaşık bir yoludur. O bir taraftan, Peygamber'in uydurulmuş söz veya fiilleriyle ziyadeleştirilen ve elzem uyarlamaların yapılması gereken metni; diğer taraftan ise mevkûf hadislerinkinden başka râvîler edinmesi gereken isnâdı etkilemektedir. Ancak Calder'ın söz konusu hadise dair bu iddiası⁵² ve kediyle ilgili merfû' hadisin uygun bir sahâbî hadisinden neşet ettiği şeklindeki tahmini Motzki tarafından tenkid edilmiştir.⁵³

48 Calder, *Studies*, s. 26, 35.

49 Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 29. Bu süreci Calder, *Studies*, s. 28'de ifade etmektedir.

50 Calder bunun için "backward extension of isnâds from Companions to Prophet" ifadesini kullanır. Bk. Calder, *Studies*, s. 28.

51 Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 53.

52 Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 62-64.

53 Motzki, "The Prophet and the Cat", ss. 64-71.

Söz konusu rivâyetlerin özelliklerini yeteri kadar açıklamadığı gibi Calder'ın tahminleri, pek çok durumda tutarsızlıklara da sebep olmaktadır. Onun *Muvatta'* ve *Müdevvene*'nin form analizinden⁵⁴ hareketle vardığı sonuçlar, ikna edici değildir. Calder *Muvatta'*ın yapısının, oluşumunu sağlayan ana unsurların ve içerdiği pek çok detayın onun Mâlik'e değil, kesinlikle *Müdevvene*'nin oluşumundan sonraki bir tarihe ait olduğunu gösterdiği kanaatindedir.⁵⁵ Onun form analizine dayalı yaptığı yorumlar da *Muvatta'*ın Yahyâ b. Yahyâ rivâyetindeki bazı bilgileri ihmal etmesi nedeniyle çeşitli durumları izah edememektedir.⁵⁶

Muvatta' ve *Müdevvene*'de fikhî meselelerin ele alınışındaki farklılık ve kediyle ilgili merfû' hadisin *Müdevvene*'de yer almaması Calder'ı *Müdevvene* müelliflerinin veya redaktörlerinin bu hadisi bilmedikleri, şayet bilseydiler ilgili hadisi zikrederlerdi şeklinde bir yoruma ve söz konusu yorumu esas alarak *Muvatta'*ın, *Müdevvene*'den sonra telif edildiği kanaatine sevk etmiştir. Ancak Motzki'nin isnâd-metin analizine dayalı çalışması, Calder'ın sonucunun kullanılmayan/ihmal edilen ve yanlış anlaşılan bilgilerden neşet ettiğini ortaya koymaktadır.

Calder, Sahnûn'un *el-Müdevvene*'sinden hareketle, Mâlikî fıkhnın oluşum sürecinde II./VIII. yüzyıl Hicâz âlimleri üzerinde odaklanan bir aşamanın varlığını ortaya koymakta ve buna karşın Mâlik'in *Muvatta'*ında -özellikle Yahyâ b. Yahyâ el-Leysi rivâyetinde- Hz. Peygamber'e ait olan hadislerin, sahâbeye ait olanlardan daha üstün kılınmasına ve onların yorumu konusunda da Mâlik'in yetkili konumuna dikkat çekerek⁵⁷ Schacht'ın "bölgesel ekoller" aşamasının varlığı konusunda ileri sürdüğü teorinin, Mâlikî mezhebi açısından doğrulanabilir olduğunu izah etmektedir.

Calder, *Müdevvene*'nin *Muvatta'*dan sonra telif edildiğini kabul ettiğinden dolayı söz konusu çalışmasında da bu eserleri kendisinin kabul ettiği sırayla yani *Müdevvene* (ss. 1-20) ve *Muvatta'* (ss. 20-39) sıralamasıyla vermektedir. O, *Muvatta'* ve *Müdevvene*'nin ilk önce tamamen birbirinden farklı iki coğrafya olan Kurtuba ve Kayravan'da ortaya çıktıklarını; ancak uzun bir gelişim döneminin ürünleri ol-

54 *Form Criticism/Biçim Tenkidi* şeklinde isimlendirilen bu yaklaşıma göre, şifâhî veya şifâhî olarak nakledilmiş yazılı materyaller, onların yazın biçimlerinin belirlenmesi ve en ilkel versiyonlarının yeniden oluşturulması suretiyle analiz edilir. Söz konusu yöntem hakkında daha fazla bilgi için bk. Robert C. Newman, "Form Criticism and Redaction Criticism", *Biblical Seminary*, 2000, s. 1-20. Form analizi hakkında daha fazla bilgi için ayrıca bk. Brown, Jonathan A. C., *Hadith: Muhammad's Legacy in the Medieval and Modern World*, One World Publications, Oxford, 2009, s. 203-204.

Batıda Kitâb-ı Mukaddes araştırmalarında geliştirilen bir metot olan form analizi/biçim-şekil analizinin, İslâmî araştırmalarda bir yöntem olarak hadislere ilk defa Marston R. Speight tarafından uygulandığı belirtilmektedir. Bk. Speight, "The Will of Sa'd b. A. Waqqas: The Growth of a Tradition", *Der Islam*, 50 (1973), s. 249-267. Speight'in ele aldığı bu rivâyet, İftikhar Zaman tarafından müstakil bir doktora tezinde çalışılmıştır. Bk. Zaman, İftikhar, *The Evolution of a Hadith: Transmission, Growth, and the Science of Rijal in a Hadith of Sa'd b. Abi Waqqas*, University of Chicago, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Chicago, 1991.

55 Calder, *Studies*, s. 21.

56 Motzki, "The Prophet and the Cat", s. 73. Motzki'nin Calder özelinde işaret ettiği bu durum, aslında oryantalistlerin yaptıkları çalışmalarda ulaştıkları sonuçların genellikle menfî olmasının nedenlerini -kısmen de olsa- açıklamaktadır. Zira bazı oryantalist araştırmacıların Arapça metinleri anlamakta düştükleri hatalar ile kullandıkları yöntem düştükleri hataların ana sebeplerini teşkil etmektedir.

57 Calder, *Studies*, s. 11-12, 16-17, 21-24.

duklarından dolayı bu sürecin herhangi bir aşamasında birbirini de etkileyebildiklerini kabul etmek suretiyle teorisine yöneltilebilecek tenkidleri ilzam etmektedir.⁵⁸ Ayrıca onun şu açıklamaları da hipotezinin çıkmazlarına yöneltilebilir eleştirileri dikkate almayışına gerekçe olabilir:

*Muvatta'ın bir eser olarak Müdevveneden sonra ortaya çıktığına dair iddiam, Muvatta'daki her bir hadisin, Müdevvenede yer alan her bir rivâyetten sonra ortaya çıktığı anlamına gelmez. ...[Muvatta'daki] Kedi ile ilgili hadis, bir ölçüde Müdevvenedeki mevcut tartışmalara cevap olmak üzere daha sonra ortaya çıkmıştır. Muvatta'daki bazı rivâyetler, Müdevvenede varolan malzemenin ciddi bir düzenleme/değiştirme sürecinden geçmiş halidir. Her iki kitabın sahip olduğu belli farklılıklar da ancak Müdevveneden Muvatta'ya gelişim ile bağlantılı olarak izah edilebilir.*⁵⁹

Calder, incelediği bütün kitapların “organik bir gelişim”in ürünü olduğunu, hiçbirinin atfedildiği müellife ait olmadığını, aksine her birini bir gurup âlimin ilavelerde bulunduğu, başka bir gurubun farklı eklemeler yaptığı bir sürecin telifleri kabul etmektedir. Ona göre bu kitapların hiçbirisi müellifinin vefat tarihiyle ilişkilendirilemez.⁶⁰ Calder, kitabının son bölümünde selefi konumundaki Schacht gibi İslam hukukundaki farklılığın -başta hadisler olmak üzere- kutsal metinlerin yorumundaki farklılığa dayandığını belirtmekte; ancak o, Schacht'tan farklı olarak bu değişimin daha geç dönemde gerçekleştiğine inanmaktadır.

Bizzat kitabın müellifine ait İslam hukuku çalışmalarının III./IX. yüzyılın sonlarından önce görülemeyeceği kanaatinde olan Calder'ın hipotezi, sadece zikredilen ve daha çok fikhî yönleri ön planda olan eserleri ilgilendirmemektedir. Zira kendisi söz konusu çalışmalar için geçerli olduğunu düşündüğü redaksiyon işlemini de içeren uzun süreli oluşum sürecinin erken döneme ait diğer çalışmalar için de gerçekleştiğini düşünmektedir. Örneğin Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı, Eş'arî'nin (ö. 324/935-936) *Kitâbu'l-İbâne*'si, Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmi'u'l-beyân* adlı tefsiri, Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (ö. 211/826-827) *Musannefi*'ni⁶¹, Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim'in (ö. 261/875) *Sahih*'lerini de tek bir müellife ait çalışmalar şeklinde görmeyip her birini⁶² organik bir sürecin ürünü olan eserler şeklinde kabul etmektedir.

58 Calder, *Studies*, s. 29. Calder'ın hipotezinin ilzam edilemezliği, “her iki eserin de organik” olmalarını yani uzun bir zamanda geliştiğini kabul etmesiyle yakından ilgilidir. Ona göre söz konusu iki çalışmanın ilk çıkış dönemini tespit etmek ise neredeyse imkansızdır. Bk. Calder, *Studies*, a.y.

59 Calder, *Studies*, s. 29. Calder'ın ifadelerinin delâlet ettiği mana, *Muvatta*'yı derleyen *Müdevveneden* ve onda bulunan malzemeden haberdar olduğudur. Bu kanaatimiz John Burton'ın bir açıklamasıyla uyumludur. Bk. Burton, “Rewriting the Timetable of Early Islam”, s. 457.

60 Melchert, “On Schacht's “Origins of Muhammadan Jurisprudence” by M. Mustafa al-A'zamî; *Studies in Early Muslim Jurisprudence* by Norman Calder”, *Journal of Law and Religion*, XV, No. 1/2 (2000-2001), s. 363-367, s. 365.

61 Calder, Motzki'nin Abdürrezzâk'ın *Musannefi*'ne dayalı çalışmasını, *Musannefi*'n müellifine âdiyetini kabul etmediği için reddetmektedir. Bk. Calder, *Studies*, s. 194. Fakat Motzki haklı olarak bu eleştiriyi *Musannefi*'i inceleme zahmetine girmeden yapılmış ideolojik bir eleştiri şeklinde tavsif etmektedir. Bk. Motzki, *Origins*, s. xvi.

62 Calder, *Studies*, s. 193-195.

İstatistiklerden hareketle çıkarımlarının ne kadar hatalı sonuçlara neden olabileceği, Calder'ın *Muvatta'* tarihlendirmesinde görülmektedir. Zira o, *Muvatta'*ın Sahnûn'un *Müdevvene's*inden daha fazla merfû' hadis içermesini, merfû' hadislerin artışı ve otorite kazanması konusunda Schachtçı şemayı takip ettiği için, *Muvatta'*ın daha geç tarihli olduğuna dair bir delil kabul etmiştir.⁶³ Calder'ın tek te'lif eseri olan *Studies in Early Muslim Jurisprudence*'da selefi Schacht'ın görüşlerinden ne kadar etkilendiği görülebile de söz konusu kitap, gerek İslam dünyasından gerek Batı'dan pek çok araştırmacı tarafından eserin iddiasını doğrudan çürütmeye yönelik olmasa da hipotezine dair bazı önemli tenkidler içeren çalışmalara konu edilmiştir.⁶⁴ Özellikle seküler tarihçilerin izinden giderek hadis literatürü ile Rabbinik literatür⁶⁵ arasında bir ayırım gözetmemesi, ona yöneltilen tenkidler arasında zikredilmektedir.

III. SONUÇ

Kitabının girişinde kendisini ısrarla Goldziher, Schacht ve Wansbrough çizgisinde konumlandıran Norman Calder; hocası Wansbrough'un *Kur'ân'a* dair şüpheliğini bütün erken dönem çalışmalarına, Schacht'ın İslam hukuku ile ilgili tespitlerini de daha geç bir döneme teşmil etmekle aslında seleflerinin İslam hukukunun kaynaklarına dair argümanlarını daha geç bir döneme hasretmiştir. İsnâdlara ve rivâyet sistemine güvenmemesi ve *Muvatta'* ile *Müdevvene'nin* şekli özellikleri hak-

63 Calder, *Studies*, s. 21-24.

64 Calder'ın, Mâlik'in *Muvatta'*yla ilgili tarihlendirmesi *Mâlik b. Enes, Muvatta'ü'l-İmâm Mâlik, I-VIII, thk. M. Mustafâ el-Azamî, Abu Dabi, 2004, I, 300-313*; Hallaq, Wael B., "On Dating Mâlik's Muwatta'", *UCLA Journal of Islamic and Near Eastern Law*, I/1, 2001-2002, s. 47-65; Harald Motzki, "The Prophet and the Cat", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, XXII, 1998, s. 18-83; Yasin Dutton tarafından yazılan değerlendirmesinde "Studies in Early Muslim Jurisprudence By Norman Calder", *The Journal of Islamic Studies*, V (1994), s. 102-108, yine aynı müellifin "Amal v. Hadith in Islamic Law: The Case of sadl al yadayn When Doing the Prayer, *Islamic Law and Society*, III (1996), s. 13-40 makalesinde, Miklos Muranyi'nin "Die Frühe Rechtsliteratur zwischen Quellenanalyse und Fiktion", *Islamic Law and Society IV* (1997): s. 224-41; yine aynı müellifin *Die Rechtsbücher des Qairawânîs Şahnûn B. Sâid: Entstehungsgeschichte und Werküberlieferung*, Stuttgart: 1999; Burton, "Rewriting the Timetable of Early Islam", özellikle s. 255-259; Sadeghi, Behman, "The Authenticity of Two 2nd/8th Century Ḥanafî Legal Texts: the *Kitâb al-âthâr* and *al-Muwatta'* of Muḥammad b. al-Ḥasan al-Shaybânî", *Islamic Law and Society*, XVII (2010), s. 291-319; Umar F. Abd-Allah Wymann-Landgraf, *Mâlik and Medina Islamic Legal Reasoning in the Formative Period*, Brill: Leiden Boston 2013, özellikle s. 52-71 ve "Comparing the Muwatta' and the Mudawwana" başlığında tenkid edilmiştir. Calder'ın kitabına değerlendirme yazısı kaleme alan bazı araştırmacıların çalışmaları için bk. Schneider, Irene, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *The Journal of Religion*, 75/4 (Oct., 1995), s. 604-606; Hawting, G. R., "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 59/1 (1996), s. 139-141; Peters, Rudolph, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder" *International Journal of Middle East Studies* 26/4 (1994), s. 699-701; Weiss, Bernard, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *British Journal of Middle Eastern Studies*, 21/2 (1994), s. 253-255; Rippin, Andrew, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Journal of Semitic Studies*, 39/2 (1994), s. 346-347; Rosen, Lawrence, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Law and History Review*, 13/1 (1995), s. 137-139; M. al-Faruque, "Studies in Early Muslim Jurisprudence by Norman Calder", *Muslim World Book Review* 15/1 (1994), s. 11-15.

65 Bk. Calder, *Studies*, s. ix. Calder'ın danışmanlığında doktora tezini tamamlayan öğrencisi Adnan Bülent Baloglu tarafından kaleme alınan bir makalede hocasının şu sözleri, hadis hakkındaki düşüncelerine dair bir fikir vermektedir: "İslam'ın din olarak Hristiyanlık'tan, *Kur'ân'ın* da kitap olarak İncil'den daha iyi olduğunu; ancak hadislerin işi bozduğunu" ve "Sizin hadisleriniz tıpkı bizim İncilimiz gibi". Baloglu, A. Bülent, "Yirminci Yüzyıl Sonları Batılı İslam Araştırmacılığının Meşhur Bir Siması: Norman Calder (1950-1998)", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, IX, 2007, 285.

kındaki farazî yorumları neticesinde *Muvatta*'ı hicrî III. yüzyıla tarihlendiren Calder, Şeybânî'nin *Kitâbu'l-Asl*'ını 250/864-865; Müzenî'nin *Muhtasar*'ını 270/883-884; Şâfiî'nin *Ümm*'ü ile *Risâle*'sini 300 yılına tarihlendirmiştir. Calder'a göre diğer eserler gibi İmâm Mâlik'in *Muvatta*'ının Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî rivâyeti, müellifinin döneminden izler taşısa da ve daha çok Mâlikî hukuk ekolünün mezhebî karakterini yansıtsa da uzun bir süreçten sonra yaklaşık 270 yılında elimizdeki son şeklini almıştır. Ona göre Mâlikî hukuk ekolünün sonraki nesillerinden bazı fakihlerin ilgili çalışmada yer almasını gerekli gördükleri çeşitli unsurlar *Muvatta*'da bulunduğu gibi Mâlikî mezhebinin ilgili dönemlerde kendi yapısını ortaya koymak üzere veya muhâliflerine yönelik kendi görüşlerini savunacak birtakım uydurma hadisler de yer almaktadır.

Sonuç olarak Calder, kendisini konumlandığı çizginin ürettiği bilgi ve düşünceleri erken döneme ait pek çok esere genellemeye çalışmıştır. Tarihî tenkid metodu ve edebî analiz uygulayarak *Muvatta*'ın kolektif bir çalışmanın ürünü olarak Endülü's'te meydana getirildiğini iddia etmiştir. Argümanları ve bulguları dahi kendi içinde çelişen kitaptaki iddialar, kimi Müslüman ve Batılı araştırmacı tarafından yanlışlanmıştır. Batılı araştırmacıların büyük bir kısmı, Calder'ın tarihlendirmesinin, II./IX. asrın ikinci yarısındaki hadis kitapları hakkında kabul edilen bütün tarihlendirme ve teklifleri reddettiği ve aşırı bir şüphecilik oluşturarak sağlam bir delil sunmaktan uzak olduğu kanaatindedirler. Onlara göre bu haliyle Calder'ın iddiası, çözülemeyecek birçok probleme kapı aralamaktadır. Ancak yine de bu eserin, şarkiyat literatüründe *Muvatta*'ın tarihlendirilmesi bağlamında konumunu ve etkisini koruduğunu söylemek mümkündür.